

TOELICHTING bij het besluit tot aanwijzing van een beschermd stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te 's-HERTOGENBOSCH, gemeente 's-Hertogenbosch.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 119) door een stippellijn omgrensde gebied.

De oudste nederzetting, tegen het einde van de 12de eeuw door de Hertog van Brabant gesticht bij de sameloop van de Dommel en de Aa, omvatte niet meer dan de Markt met de aanliggende bebouwing en een uitloper in de richting van de Haven, de verbinding van de stad met de grotere waterwegen. De Markt is, met zijn opmerkelijke driehoekige aanleg, steeds het stadsmiddelpunt gebleven. Op dit plein herinnert het belangrijke huis de "Moriaan", het oudste bakstenen huis in Nederland, aan de eerste periode van de stedelijke ontwikkeling; van een van de oudste poorten, de Leuvense- of Gevangenpoort, resten nog overblijfselen in het pand Hinthamerstraat 10-12, terwijl van de eerste ommuring nog delen op binnenterreinen en in huizen ingebouwd aanwezig zijn. Belangrijke gebouwen kwamen aanvankelijk buiten de veste te liggen, zoals de Sint Janskerk op korte afstand van de Hinthamerstraat, de belangrijkste uitvalsweg van de oudste stad naar het oosten. Rond 1320 volgde, naar het voorbeeld van Leuven, een stadsuitleg. Deze uitleg was zo royaal opgezet, dat tot diep in de 19de eeuw voldoende ruimte was voor de zich uitbreidende bevolking en dat nog in 1825 de Zuid-Willemsvaart door de stad kon worden gegraven zonder bebouwing te storen. De huizenrijen, die waren aangegroeid langs de drie uitvalswegen, de Orthen-, Vughter- en Hinthamerstraat, werden bij deze uitleg in de stad opgenomen. Slechts kleine uitbreidingen van het stadsgebied volgden in 1352 (langs de Vughterdijk) en in 1499 (het Hinthamereinde).

Naast de Markt vormt de Sint Janskerk met de ten zuiden hiervan gelegen Parade de tweede kern in de stadsplattegrond. De Parade, in 1749 ontstaan na afbraak van een kloostercomplex (Groot Bagijnhof), wordt aan de westzijde en zuidzijde begrensd door een brede aanleg van rechthoekige blokken met ruime huizen, corspronkelijk bestemd voor adel en kapittel. Het Groot Bagijnhof strekte in zuidoostelijke richting uit tot de Dieze. Het kadastraal minuutplan uit het begin van de 19de eeuw geeft als oostelijke begrenzing een aantal stalgebouwen aan. Na vernieuwing van deze bebouwing (Casino en enige woonhuizen) is het gebied ten zuiden van de Dieze tot de stadswal onbebouwd gebleven. Ook op andere kaarten, zoals de kaart van Joan Blaeu uit 1649, staat dit gebied als onbebouwd aangegeven.

De bebouwing van de bouwblokken langs de Peperstraat en de Oude Dieze dateert grotendeels uit de 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw en varieert van Lodewijk XV tot Empirestijl. Hierop sluit in westelijke richting, in de richting van de Markt, het kwartier van de Verwerstraat aan met een bebouwing van in de kern vaak middeleeuwse, in uiterlijk 18de en vroeg 19de eeuwse burgerwoningen. Aan de Verwerstraat ligt tevens het Gouvernementshuis (thans Paleis van de Commissaris der Koningin) met zijn fraaie Lodewijk XVI-gevel van Pieter de Swart. Bij dit stadskwartier behoren ook de Lange en Korte Putstraat met het mooi gesitueerde huis "De Klosbeugel" met zijn 17de eeuwse trapegevels aan de hoek van beide straten en de Kerkstraat, de straat die Parade en Markt verbindt.

Het stadsdeel ten westen van de Markt wordt gekenmerkt door een vrij fijnmazig patroon van smalle straten en stegen met als belangrijkste straat de Postelstraat-Kruisstraat, waarin een aantal royaal ontworpen huizen (waaronder Postelstraat 42, 46/48, 59 en Kruisstraat 1) de aandacht vragen. Achter deze bebouwing bevinden zich

vele overkluizingen door brouwerijen en andere bedrijfsgebouwen over de Vughterstroom, één van de westelijke armen van de zich overal in de stad vertakte Diezestroom. Juist in dit Uilenburgkwartier bepaalt de Dieze met de hieraan gelegen bebouwing in sterke mate mede het historische karakter van het stadsbeeld.

Van de drie hoofdstraten, de Hinthamerstraat, de Hooge Steenweg-Orthenstraat en de Vughterstraat is vooral de Hinthamerstraat een architectonisch nog goed samenhangend en monumentaal geheel gebleven. Aan de Hinthamerstraat liggen ook behalve het Commandementshuis met zijn Lodewijk XV-gevel uit 1764 twee voorbeelden van de zeldzaam geworden klassicistische architectuur uit het begin van de 19de eeuw: het Geneeskundig Gesticht Teinier van Arkel (1838) en het Oude Mannen- en Vrouwenhuis (1824). De tak van de Dieze, aangeduid met de Grote Stroom, vormt vooral in relatie gezien met de Hinthamerstraat een zeer belangrijk element in de historische stadsstructuur. In westelijke richting vindt deze Diezetak tegenwoordig zijn b̄eëindiging in de Waterpoort, die vermeld wordt op de monumentenlijst.

Het architectonische karakter van de binnenstad van 's-Hertogenbosch wordt behalve door de "grote" monumenten, waaronder de Sint Janskerk een monument is van de allerhoogste bouwkunstige kwaliteit in ons land, vooral bepaald door de 19de eeuwse architectuur van wit- en geel gepleisterde lijstgevels met stucversieringen, die de opleving van de stad in en na de Franse tijd weergeeft. Op het boeiende stratenpatroon met zijn gebogen rooilijnen vormt deze architectuur straatwanden met een sterke verticale geleiding. Belangrijk bij deze veelal vlakke straatwanden zijn de gevelb̄eëindigingen door middel van gootlijsten, zeer sober, dan wel met grote kunstvaardigheid behandeld, waarachter zich, zoal vanaf de straat niet zichtbaar, de kap steeds doet vermoeden.

Ten overvloede zij opgemerkt, dat deze bescherming geen algehele bevroezing van de huidige toestand zal inhouden. Wijzigingen in het stadsbeeld zullen evenwel met de grootst mogelijke zorg afgewogen dienen te worden. opdat een ruimtelijk stramien van straten en opstallen behouden blijft waarin zowel "oud" als "nieuw" op een harmonische wijze zijn geïntegreerd.